

พระพุทธรูป: สัญลักษณ์แห่งศรัทธาที่มีต่อพระพุทธเจ้า

พระมหาสมเจต สมจารี (หลวงกัน)
นิสิตหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อีเมล: nirakan53@hotmail.com

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปนั้นจัดเป็นพุทธศิลป์แขนงหนึ่งในประเภทประติมากรรม มีประวัติในการสร้างที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกยังมีข้อโต้แย้งกันแบ่งเป็นสองนัย คือ เกิดในยุคสมัยของพระเจ้ากนิษกะ หรือในยุคสมัยของพระเจ้ามิลินท์ ในอินเดียพระพุทธรูปแบ่งออกเป็น 5 สมัย คือ คันธาระ มถุรา อมราวดี กุปตะ และปาละ-เสนะ ส่วนอาณาจักรไทยแบ่งได้ 7 สมัย คือ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับการสร้างพุทธรูปนั้นยังยึดถือเอาพุทธจริยา มาเป็นแบบในการสร้างเรียกว่า ปาง เนื้อหาสาระเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวในพุทธประวัติ

คุณค่าในพระพุทธรูปสามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ หลักพุทธปรัชญาฝ่ายกุศลธรรมที่ควรเจริญมีคุณค่าทำให้เกิดปัญญาในการคิดหาหนทางแก้ไขปัญหาต่างๆ และหลักพุทธปรัชญาฝ่ายอกุศลธรรมที่ควรกำหนดละ ควรงดเว้น มีคุณค่าทำให้ห่างไกลจากความชั่ว ความเสื่อมเสียทั้งหลาย ที่มีมูลเหตุมาจากกิเลสตัณหาภายในจิตใจ และมีคุณค่าเป็นภูมิคุ้มกันไม่ให้กระทำอกุศลกรรมต่างๆ

คำสำคัญ: พระพุทธรูป, พุทธปรัชญา

Buddha Image: The Representative Symbol of the Buddha Respected

Phramaha Somjet Samacari (Luangkan)

Doctoral Programme in Buddhist Studies, Graduate School,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: nirakan53@hotmail.com

ABSTRACT

The Buddha image was a branch of Buddhist arts in sculpture. The first creation record of the Buddha image had two different ideas; one said that the Buddha image was firstly created in King Kanisaka's period and the other in King Milinda's period. The Buddha image in India was divided into six periods; i.e. Gandhara, Mathura, Amaravati, Gupta, and Pala - Sena. In Thailand, the Buddha image was divided into seven periods; Dvaravati, Srivijaya, Lopburi, Chiangsaen, Sukhothai, Ayuthaya and Ratanakosin. The creation idea of the Buddha image was expanded from the Buddha's behavior and some contents in the Life of the Lord Buddha. The position of the Buddha image was called 'posture'.

The core value of Buddhist Philosophy appeared on Buddha image could be classified into two parts; the Buddhist philosophy that should be cultivated in order to create wisdom in solving problems, and the Buddhist Philosophy that should be refrained from in order to distance one's self from evils, defilements and unwholesome actions.

Keywords: Buddha Images, Buddhist Philosophy

1. บทนำ

สมัยพุทธกาลนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่างเคารพนับถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง เชื่อกันว่าไม่มีเจดีย์ คือ สิ่งที่เคารพบูชาอื่น ซึ่งปรากฏในรูปวัตถุเจดีย์อยู่เลย เมื่อภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พุทธศาสนิกชนต่างคิดหาหนทางที่จะรำลึกถึง พระพุทธองค์ จึงทำให้เกิดมีเจดีย์ 4 ประเภทขึ้น คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เป็นที่เคารพบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้า หลังจากนั้นไม่นานก็เกิดมีการสร้างสถูปเจดีย์ และสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้นเป็นสัญลักษณ์เพื่อรำลึกถึงพระพุทธองค์

ภายหลังแต่การเสด็จดับขันธปรินิพพานแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การสร้างพระพุทธรูปนั้นเริ่มมีขึ้นครั้งแรกประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 3 คือ ประมาณ พ.ศ. 370 ที่แคว้นคันธาระ ซึ่งเป็นดินแดนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย โดยพระมหากษัตริย์ที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงริเริ่มการสร้างพระพุทธรูปขึ้นตามคติความเชื่อเดิมของตนที่เคารพบูชาเทพเจ้า พระพุทธรูปจึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนมนุษย์กึ่งเทพเจ้าแบบกรีก ตอนเริ่มแรกจุดประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนแห่งพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ และเพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องเตือนสติให้รำลึกถึงพระพุทธรูปอันล้ำเลิศต่อสรรพสัตว์ของพระองค์ พระพุทธรูป ดังกล่าวนั้น ได้แก่ พระปัญญาคุณที่พระองค์ทรงตรัสรู้ความเป็นจริงอันประเสริฐแล้วทรงนำมาเปิดเผยให้ชาวโลกได้ทราบอย่างถูกต้อง พระวิสุทธิคุณ ที่ทรงพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงเป็นตัวอย่างที่ถูกต้องของสัตว์โลกอย่างแท้จริงและพระกรุณาคุณ ที่ทรงช่วยสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ฉะนั้น การได้บูชากราบไหว้พระพุทธรูปด้วยปัญญาและศรัทธาอย่างถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาแล้ว จึงจะอำนวยประโยชน์แก่ตนเอง และผู้อื่นโดยปราศจากโทษมีแต่คุณประโยชน์แก่ทุกฝ่ายสถานเดียว

เมื่อกาลเวลาได้ผ่านมานานนับพันปีจวบจนถึงปัจจุบัน จุดประสงค์ของการสร้างพระพุทธรูปแต่เดิมนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนบางส่วนจึงไม่รู้ซึ่งถึงคุณค่าของพระพุทธรูปที่เป็นเหมือนพระไตรปิฎกที่ไม่ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งสามารถสื่อความหมายของหลักพุทธปรัชญาที่เป็นนามธรรมออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม เพื่อให้เข้าใจอย่างแจ่มชัด และบ่งบอกถึงคุณลักษณะของพระพุทธศาสนาได้ดีที่สุด โดยรูปลักษณ์ของพระพุทธรูปทั่วไปจะแสดงออกถึงความสงบ ความเมตตา และความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้อย่างชัดเจน

แต่คนจำนวนมากที่ไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงในหลักพุทธปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปทำให้เกิดความลุ่มหลง งมงาย ยึดมั่นถือมั่น นับถือกราบไหว้ในลักษณะบวงสรวงอ้อนวอน นับถือเป็นวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์มีฐานะไม่ต่างจากเทพเจ้า ทำให้ทัศนคติของคนในโลกยุคปัจจุบันเกี่ยวกับพระพุทธรูปเปลี่ยนไป บางคนได้นำเอาพระพุทธรูปมาเป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุสนองตัณหาของตนกลายเป็น “พุทธพาณิชย์” สามารถซื้อขายได้อย่างสินค้าชนิดหนึ่ง และบ่อยครั้งเกิดเหตุการณ์ที่สะเทือนจิตใจต่อพุทธศาสนิกชนอย่างรุนแรง มีการกระทำอันเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธรูปตามที่ปรากฏในสื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น บางคนนำพระพุทธรูปไปตั้งในที่ไม่เหมาะสม ในผับ บาร์ ทำเป็นเครื่องประดับบ้าน ตามระเบียงโรงแรมที่พัก ทำเป็นโคมไฟ ประดับสวน รีสอร์ท หรือแม้แต่ตามสปา (spa) ก็มีให้เห็น สิ่ง

เหล่านี้ล้วนเกิดจากความไม่เข้าใจจุดประสงค์ และคุณค่าที่แท้จริงของการสร้างพระพุทธรูป ฉะนั้น ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกจึงควรศึกษา และทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในหลักพุทธปรัชญา จนสามารถอธิบายให้เห็นถึงคุณค่าของพระพุทธรูปและสามารถออกมาปกป้องต่อการกระทำที่แสดงถึงการลบหลู่ดูหมิ่นดังกล่าวนั้นได้อย่างมั่นใจ

2. ประวัติความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป

พระพุทธรูปนั้นถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้รับการเคารพสักการบูชามาตั้งแต่อดีตกาล สารสำคัญที่สุดในการสร้างพระพุทธรูปก็คือ การสร้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ สำหรับกราบไหว้สักการบูชา เป็นพุทธานุสสรณ์ระลึกนึกถึงพระคุณของพระองค์ ต่อมาในภายหลังได้กลายเป็นการสร้างงานศิลปะเพื่อแสดง เพื่อสั่งสอน และเผยแพร่ให้บุคคลทั่วไปรู้จักเข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์เปรียบเสมือนคัมภีร์พระธรรมคำสั่งสอนที่ไม่ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร และนับเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปมีความหมายโดยทั่วไปว่า รูปพระพุทธรเจ้า (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , 2546, หน้า 164) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นเป็นตัวแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ยกตั้งพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ระลึกถึงและแสดงความเคารพกราบไหว้บูชาพระพุทธรเจ้า (Van Hien, 2003, p. 97). ดังนั้น วัดในพระพุทธศาสนาจึงมีพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ในโบสถ์ วิหาร และศาลาการเปรียญ แม้แต่ตามบ้านของผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา ก็มักมีพระพุทธรูปตั้งไว้เป็นที่สักการะด้วยเช่นกัน (ผศ.ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2550, หน้า 39)

อีกประการหนึ่งพระพุทธรูปเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของโลก โดยเฉพาะประเทศที่เป็นพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เป็นการแสดงออกซึ่งความสูงส่งทางด้านสุนทรียศิลป์ ภูมิปัญญาในเชิงประติมากรรม และยังแสดงถึงลัทธิศาสดาของผู้นับถือในการสร้างอีกด้วย และที่สำคัญพระพุทธรูปเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้มีความเป็นเอกภาพ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ประกอบด้วยแรงศรัทธาอันสูงส่งของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธรูป ฉะนั้น การได้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปและวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการสร้างพระพุทธรูปนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชน

มูลเหตุการณณ์เกิดขึ้นของพระพุทธรูปยังเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่ เพราะมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ซึ่งต่างก็มีทัศนะไปในหลายทิศทางที่ตนเชื่อถือ และยังไม่ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่าเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคสมัยใด แม้ในพระไตรปิฎกก็มีการกล่าวถึงคำว่า “พระพุทธรูป” ปรากฏอยู่ในบางแห่ง เช่น ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน มีข้อความกล่าวถึงพระพุทธรูปว่า “พุทธรูปปรดี ฤตวา ตถา โอวทมิ มชีโน อลล วกกลิ ก็ รูเป รรมเส พาลนนทิตเต. แปลความว่า “ในกาลนั้น พระพุทธชินเจ้า ทรงทราบว่าเราเย็นดีในพระพุทธรูปจึงตรัสสอนเราว่า ออย่าเลยวักกลิ ประโยชน์อะไรในรูปที่น่าเกลียด ซึ่งชนพาลชอบเล่า” (ขุ.อป. 33/53/185)

ใจความในพระสูตรนี้ พระองค์ได้ทรงยกคำว่า “พระพุทธรูป” คือ รูปกายของพระองค์ขึ้นเพื่อทรงตรัสแสดงพระธรรมโปรดพระวักกิลี ซึ่งตามประวัติท่านเป็นผู้ที่ออกบวชเพราะเลื่อมใส ในพระวรกายอันสง่างามของพระพุทธเจ้า (บรรจบ บรรณรุจิ, 2537, หน้า 104) จึงยึดติดในพระรูปกายของพระพุทธองค์ คำว่า “พระพุทธรูป” ที่ปรากฏในพระสูตรนี้จึงหมายเอารูปกายของพระพุทธเจ้าที่พระวักกิลียึดติดโดยการมองเห็นสัมผัสได้ด้วยตาเนื้อของท่าน จึงไม่ได้หมายถึง พระพุทธรูป ที่เกิดจากนายช่างสร้างสรรค์ขึ้นเป็นองค์พุทธรูปมาอย่างเช่นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบันนี้

หลักฐานประการสำคัญที่สามารถนำมายืนยันว่า พระพุทธรูปไม่มีพระบรมพุทธานุญาตให้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นตัวแทนพระองค์ก็คือ พระพุทธรูปจันในมหาปริณิพพานสูตรที่พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า ให้ถือเอาธรรมวินัยเป็นตัวแทนพระองค์ในกาลที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ดังมีใจความสำคัญว่า “สิยา โข ปนนานนท ตุมหากัง เอวมสส อตติสสตถุกัง ปาวจัน นตถิ โน สตถาติ น โข ปนตัง อานนท เอวํ ทฎฐพพิ โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปณตโต โส โว มมจเจยน สตถา” แปลความว่า “ดูก่อนอานนท์บางทีพวกเขาอาจจะฟังมีความคิดว่า “ปาพจน์” มีศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ก็ข้อนี้พวกเขาไม่ฟังเห็นอย่างนั้นธรรม และวินัยอันใด เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเขา ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเรา โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” (ที.ม. 10/216/175)

นอกเหนือจากให้พุทธสาวกยึดมั่นใน พระธรรมวินัยเป็นตัวแทนพระองค์แล้ว พระพุทธรูปก็ยังให้ยึดเอาพระไตรสรณคมน์เป็นที่พึ่งอีกด้วย นอกจากนี้พระองค์ยังเน้นย้ำพร่ำสอนให้พุทธสาวกรู้จักพึ่งตัวเองก่อน ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตน ด้วยการศึกษปฏิบัติตามธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อย่างเนื่องนิจ โดยที่ไม่ต้องไปแสวงหาสิ่งภายนอกที่เป็นวัตถุมาเป็นที่พึ่ง ดังมีพระพุทธรูปซึ่งปรากฏชัดเจนอยู่ในทีฆนิกาย มหาวรรค ความว่า “ตสฺมาติหานนท อตตทึปา วิหธ อตตสรณนา อนณฺณสรณนา ธมฺมาทึปา ธมฺมสรณนา อนณฺณสรณนา ดูก่อนอานนท์ เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะมีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่กันเถิด” (ที.ม. 10/165/118)

จากหลักฐานในพระไตรปิฎกที่ผู้เขียนได้นำมาอ้างอิงนั้น ทำให้ทราบว่า การสร้างพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลนั้น ไม่มีปรากฏ และการกล่าวถึงไว้โดยตรง มีเพียงแต่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของพุทธเจดีย์ 4 ประเภท คือ 1. ธาตุเจดีย์ 2. บริโภคเจดีย์ 3. ธรรมเจดีย์ และ 4. อุทลิกเจดีย์ (สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, 2545, หน้า 21 - 25)

มูลเหตุการณสร้างพระพุทธรูปนั้น มีหลักฐานประการหนึ่งที่มักหยิบยกขึ้นมากล่าวอ้างถึง คือ เรื่องตำนานพระพุทธรูปปางห้ามแค้นจันทร์ ซึ่งได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทานเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาซึ่งประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงมีรับสั่งให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นด้วยแค้นจันทร์แดงประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแค้นจันทร์ลุกขึ้นปฏิสนธนาการพระพุทธองค์ด้วยปาฏิหาริย์ แต่พระพุทธองค์ตรัสสั่งห้ามให้พระแค้นจันทร์กลับไปยังที่ประทับ เพื่อรักษาไว้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูป

เหตุนี้ พระพุทธรูปแก่นจันทร์แดงองค์นั้น จึงนับเป็นต้นแบบของพระพุทธรูป ซึ่งสร้างกันต่อมาภายหลัง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ อ้างว่าพระพุทธรูปมีขึ้นโดยพระบรมพุทธานุญาต และมีลักษณะเหมือนพระพุทธรองค์ เพราะเป็นตัวอย่างสร้างขึ้นแต่ในครั้งพุทธกาล (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545, หน้า 67) ตามเหตุการณ์ที่กล่าวมานั้น อาจจะมีปัญหาให้โต้แย้งว่า พุทธรูปปางห้ามแก่นจันทร์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในพุทธกาล หรือเกิดขึ้นในภายหลังกันแน่

ดังนั้น เกี่ยวกับตำนานการสร้างพระพุทธรูปปางพระแก่นจันทร์นี้ พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) (2505, หน้า 122) พระเถระผู้เป็นราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ท่านได้แสดงทัศนะในเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า “ตำนานพระพุทธรูปปางนี้ไม่ปรากฏในบาลีฝ่ายเราแต่ประการใดเลยบางที่อาจมีในคัมภีร์ของพระสงฆ์ฝ่ายใดก็ได้ น่าจะเห็นว่าเป็นเรื่องเกิดขึ้นหลังจากการสังคายนาพระธรรมวินัยแล้ว จึงมิได้ปรากฏในคัมภีร์ แต่ตำนาน พระห้ามแก่นจันทร์กลับเป็นตำนานเก่าแก่ก่อนพระพุทธรูปทั้งหมด แสดงว่าเป็นพระพุทธรูปองค์แรก ด้วยมีในสมัยพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ดังนั้น เรื่องพระปางห้ามแก่นจันทร์ จึงเป็นเรื่องปรัมปราดังกล่าว”

เมื่อในคัมภีร์ฝ่ายบาลีไม่ได้มีการบันทึกเป็นตำนานไว้ให้ปรากฏเป็นหลักฐาน แต่ก็ไม่ได้แสดงท่าทีที่จะปฏิเสธว่าไม่มีแต่ประการใด อาจจะมีหลักฐานทางพระพุทธศาสนาฝ่ายใด กล่าวคือ ตั้งแต่ลังกาลงมาได้บันทึกเอาไว้ก็เป็นได้ แต่ก็มีข้อมูลปรากฏเกี่ยวกับตำนานสร้างพระพุทธรูปปางแก่นจันทร์ ตามที่หลวงจินผาเขียน ซึ่งจารึกไปอินเดีย เมื่อราว พ.ศ. 350 ได้บันทึกไว้ดีกว่า “...แต่ในบรรดาพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ให้มีพระพุทธรูปไม่ใช่แต่เท่านั้น แม้อุทเทสิกเจดีย์ที่สร้างกันเมื่อล่วงสมัยพระเจ้าอโศกแล้วจะราว พ.ศ. 400 เช่น ลายจำหลักรูปเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งทำเป็นเครื่องประดับพระมหาธาตุเจดีย์ดังกล่าวมาในตอนก่อนทำแต่รูปคนอื่น ตรงไหนจะต้องทำพระพุทธรูปคิดทำรูปอื่น เช่น รอยพระพุทธรบาท หรือพระธรรมจักร และพุทธอาสน์ เป็นต้น สมมติแทนพระพุทธรูปทุกแห่งไป ข้อนี้พิสูจนให้เห็นว่า ประเพณีทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้น หรือยังเป็นข้อห้ามอยู่ในสมัยชัฒมิประเทศ จนถึงราว พ.ศ. 400 ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าตำนานเรื่องพระแก่นจันทร์นั้นจะเกิดขึ้นต่อสมัยเมื่อมีประเพณีสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้วราวใน พ.ศ. 700 หรือ พ.ศ. 800 (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2545, หน้า 68)

จากข้อมูลที่ผู้เขียนนำมากล่าวนี้อาจสรุปได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลนั้น ไม่มีข้อมูลหลักฐานที่แน่ชัดพอจะสรุปลงไปว่าได้เกิดขึ้นจริง มีเพียงแต่ข้อมูลที่เป็นลักษณะของตำนาน หรือเป็นเรื่องเล่าปรัมปรา จึงไม่สามารถนำมาเป็นหลักฐานอ้างอิงได้ เพราะขาดหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุมายืนยันประการสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในสมัยพุทธกาลนั้นพุทธศาสนิกชนมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างสูงสุดโดยเฉพาะในคำสอน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสภาพจิตใจและความเข้าใจลึกซึ้งในหัวใจของพระพุทธศาสนามากกว่าในสมัยนี้ การนับถือในทางนามธรรมนี้จึงเป็นเหตุให้ไม่มีความนิยมในการสร้างรูปพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพโดยตรง อีกประการหนึ่งพระพุทธรูปองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนพุทธสาวกตรัสเน้นย้ำไม่ให้ยึดติดในวัตถุ แม้เบญจขันธ์ของเราก็ล้วนตกอยู่ภายใต้อำนาจของกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ทุกขตาเป็นทุกข์ และอนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน (ส.ช. 17/12-14/27-28) ทั้งการสร้างพระพุทธรูปยังขัดต่อหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ต้องการให้ถือพระธรรมวินัยเป็นศาสดา

แทนพระองค์ จึงเป็นไปได้ไม่ได้อย่างยิ่งว่า พระพุทธเจ้าจะทรงมีพระบรมพุทธานุญาตให้เหล่าพุทธสาวก สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาเป็นที่เคารพบูชาแทนพระองค์ในขณะที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่

ต่อมาภายหลังเหตุการณ์เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า เมื่อราว พ.ศ. 216 กษัตริย์เชื้อสายกรีกทรงพระนามว่า พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ได้แผ่แสนยานุภาพเข้ามาครอบครองดินแดนตั้งแต่ยุโรปตลอดจนถึงอินเดียตอนเหนือ และได้มอบหมายให้พวกโยนก แต่ชาวอินเดียเรียกว่า “ยะวะนะ” หมายถึง พวกไอโอเนีย (แคว้นไอโอเนียอยู่ทางตะวันตกของเอเชียไมเนอร์) ที่เป็นแม่ทัพนายกองรักษาอาณาเขตตลอดมา ครั้นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชสิ้นพระชนม์ลงไม่มีผู้ใดเป็นรัชทายาทครอบครองอาณาเขตนี้ ทำให้อาณาจักรแตกแยก และตอนหลังพวกโยนกตั้งถิ่นฐานรกรากทำมาหากินตามเขตแดนทั่วไปรวมทั้งชายแดนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย คือ แคว้นคันธาระด้วย (ผศ. มัย ตะติยะ, 2549, หน้า 81)

เมื่อประมาณ 300 ปีต่อมา ได้มีพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจที่ยิ่งใหญ่ ทรงมีพระนามว่า “สมเด็จพระมหาจักรพรรดิอโศกมหาราช” พระองค์มีพระชนมายุอยู่ในช่วง พ.ศ. 240-312 เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. 270-311 ทรงเป็นจักรพรรดิแห่งราชวงศ์โมริยะผู้ปรีชาสามารถพระองค์สุดท้ายของราชวงศ์ ทรงปกครองแคว้นมคธ มีพระราชธานีชื่อว่า ปาฏลีบุตร เป็นนครที่มีชื่อเสียง เป็นเส้นทางติดต่อการค้ากันระหว่าง นครราชคฤห์กับนครสาวัตถี โดยเริ่มจากราชคฤห์ผ่าน อัมพลัญจิกา นาลันทา ปาฏลีคาม โภสถคาม ปาวา กุสินารา ไปยังกบิลพัสดุ์ เป็นต้น พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพินทุसारแห่งราชวงศ์โมริยะ และพระมารดาพระนามว่า ศิริธรรมพระเจ้าอโศกมหาราช มีพระโอรส และธิดารวมทั้งสิ้น 11 พระองค์ แต่เดิมพระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่โหดร้าย จนได้รับสมญานามว่า “จันทาทโศกราช” หรือ “พระเจ้าอโศกผู้โหดเหี้ยม” เพราะความดุร้ายของพระองค์ถึงกับรับสั่งให้สร้าง “นรกาลิย์” ไว้เพื่อประหารชีวิตผู้คนที่ผ่านเข้ามา

แต่หลังจากที่พระองค์หันมานับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ได้ทำการรวบรวมอินเดียให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ พระองค์ก็ทรงกลายเป็นองค์เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก ผู้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง และแผ่ขยายมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา ถึงกับยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาสำหรับประเทศ และเนื่องจากพระราชกรณียกิจมากมาย นานัปการที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญด้วยศุภจิตราธรรมอย่างแท้จริง ทำให้ภายหลังทรงได้รับการขนานพระราชมัญญานามว่า “ธรรมาโศกราช” หรือ “พระเจ้าอโศกผู้ทรงธรรม” (ดร.สุชาติ หงษา, 2550, หน้า 33) เป็นเหตุให้มหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในยุคหลังที่นิยมสันติดำเนินรอยตามพระราชจริยาวัตรของพระองค์ ยึดถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่างในการปกครอง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตโนรส พระองค์ทรงพระนิพนธ์ไว้ในคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ซึ่งมีข้อความเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกมหาราชว่า “...เมื่อพระเจ้าอโศกจัดฉลองพุทธเจดีย์ คือ ทรงโปรดฯ ให้สร้างสถูปเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวน 84,000 องค์ ทั่วชมพูทวีป เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน และ 7 วัน โปรดเกล้าฯ ให้ฉลองอย่างมโหฬารยิ่งใหญ่สมพระเกียรติยศทรงประกาศพระเกียรติคุณของ

พุทธศาสนาเผยแผ่ไปทั่วโลก เหตุการณ์ครั้งนั้น พญามารได้มาขัดขวางการฉลองสมโภช และได้ถูกท่านอุปัชฌาย์ผู้พระชีนาสพปราบจนคลายพยศจนพ่ายแพ้ ส่วนพระอุปัชฌาย์ ผู้ชีนาสพได้ให้พญามารเนรมิตรูปพระพุทธรูป เพราะท่านปรารถนาที่จะชมพระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปเจ้า ครั้นเมื่อพญามารได้เนรมิตรูปพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้า มีพระพุทธรูปลักษณะที่งดงามในท่ามกลางหมู่สงฆ์ ต่อหน้าพระพักตร์พระเจ้าอโศกมหาราช และพุทธบริษัทจำนวนมหาศาล ทั้งพระสงฆ์ และหมู่ชนได้แสดงความเคารพรูปเหมือนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทับนั่งแวดล้อมด้วยหมู่พระอสีตอริยสาวก เปรียบเสมือนในสมัยพุทธกาล ทุก ๆ คนล้วนเกิดความปีติศรัทธาอย่างแรงกล้าที่เปรียบปรานมิได้ เพราะเหตุผลตามที่ได้อธิบายไว้เบื้องต้น” (กรมการศาสนา, 2523, หน้า 510-511)

ตามข้อความที่ยกมากล่าวอ้างนี้ก็ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูปอยู่เลย แม้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราช จะทรงได้เห็นพุทธรูปลักษณะที่เกิดจากการเนรมิตของพญามารแล้วก็ตามที่อีกประการหนึ่งที่น่าประหลาดใจก็คือ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นับว่าเป็นยุคสมัยที่เป็นจุดเริ่มต้นของศิลปกรรมหลายประการ โดยเฉพาะพุทธศิลป์ที่มีความเป็นรูปธรรมมากที่สุดและมีหลักฐานทางทางประวัติศาสตร์ให้พบเห็นเป็นประจักษ์มากมาย แต่ไม่ปรากฏพระพุทธรูปในพุทธศิลป์เหล่านั้นเลย

ในเรื่องนี้ได้มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งยุค คือ อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ ได้กล่าวถึงไว้เช่นกันว่า “...เมื่อพุทธศตวรรษที่ 11 ได้มีนักธรรมจาริกเดินทางเข้าไปอินเดีย ได้พบเห็นสลูของพระเจ้าอโศกมหาราช มีปรากฏตั้งแต่เมืองตักศิลา ทิศเหนือของอินเดีย ลงไปจนกระทั่งถึงแคว้นมลลกุฏสุดใต้ของอินเดีย ลักษณะของสลูมักสร้างเป็นอิฐ และศิลาทำเป็นรูปทรงบาตรคว่ำตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมโดยรอบฐานมีที่เดินทำประทักษิณได้ ส่วนบนองค์สลูก็สร้างเป็นฐานสี่เหลี่ยมคล้ายกับจะเป็นบัลลังก์แล้วสร้างเป็นฉัตรปักไว้บนบัลลังก์นั้นอีกต่อหนึ่ง รอบพระสลูมีบริเวณก็ให้ทำเป็นรั้วเขตล้อมรอบ และสลักศิลาเป็นเรื่องพระพุทธรูปประวัติ หรือเรื่องราวในชาดก ภาพจำหลักนั้นงดงามยิ่งนัก ทำให้ทราบได้ว่าศิลปะกระบวนช่างในยุคพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นมีความเจริญรุ่งโรจน์เพียงไร แต่มีที่ควรสังเกตอยู่ข้อใหญ่ว่าภาพพระพุทธรูปประวัติเหล่านั้น มิได้ปรากฏภาพพระพุทธรูปเลย” (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2543, หน้า 173)

จากหลักฐานของพุทธศิลป์ที่ปรากฏเป็นภาพจำหลักศิลา เป็นเรื่องราวในพระพุทธรูปประวัติ ซึ่งทำเป็นรั้วเขตล้อมรอบองค์พระสลูของพระเจ้าอโศกมหาราช อันเป็นโบราณวัตถุที่สามารถนำเอามายืนยันเรื่องตำนานการสร้างพระพุทธรูปปางแก่นจันทร์ได้เป็นอย่างดีว่า ถ้าเคยปรากฏมีการสร้างพระพุทธรูปตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และพระพุทธรูปพระองค์ทรงโปรดประทานพระบรมพุทธานุญาตให้สร้างเป็นความจริงตามที่ตำนานพระพุทธรูปปางแก่นจันทร์กล่าวอ้างนั้นแล้ว แต่เหตุใดในบรรดาพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้สร้างไว้นั้นหาพระพุทธรูปปรากฏอยู่ไม่

ตามเหตุผลนี้ตำนานการสร้างพระพุทธรูปปางแก่นจันทร์จึงขาดหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และไม่มีโบราณวัตถุที่เป็นรูปธรรมมารับรองความเป็นจริง จึงถือว่าเป็นเพียงเรื่องในตำนานเท่านั้น และอีกเหตุผลหนึ่งที่ควรนำมาพิจารณาถึงสาเหตุที่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะมีข้อสันนิษฐานว่า อินเดียในสมัยนั้น ไม่นิยมทำรูปเคารพ ไม่ว่าจะป็นรูปภาพก็ตาม จะสังเกตได้

ในภาพจำหลักของพระเจ้าอโศกก็ไม่ปรากฏมีพระพุทธรูปอยู่เช่นกัน คงสร้างเพียงรูปสัญลักษณ์แห่งความหมายแทนรูปพระศาสดา เช่น รูปต้นพระศรีมหาโพธิ์ รูปรอยพระพุทธรบาท รูปดอกบัว เป็นต้น เหตุเป็นเพราะมีคติถือกันว่า เป็นข้อห้ามมิให้ทำรูปคนขึ้นสำหรับเคารพบูชา ด้วยเหตุนี้พระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งทรงเป็นผู้มีความเคารพในพระพุทธรูปอย่างยิ่ง จึงไม่ยอมทำรูปพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ (สมพร อยุธยา, 2514, หน้า 2) เพราะถือว่าการทำเช่นนั้นเป็นการ อคารวะต่อสิ่งที่ตนนับถือ เป็นการดูหมิ่นไม่ให้ความเคารพ แต่ชาวอารยันเริ่มจะมาคิดสร้างรูปเคารพขึ้นก็ตอนติดต่อกับเทออารยธรรมกับพวกกรีกในภายหลัง

กล่าวโดยสรุป ถึงสาเหตุที่พระเจ้าอโศกมหาราช ไม่ทรงสร้างรูปเหมือนของพระพุทธรูปเจ้าคงเกิดจากเหตุที่พระองค์มีพระราชศรัทธาต่อพระพุทธรูปศาสนาอย่างแรงกล้า จึงไม่กล้าที่จะสร้างพระพุทธรูปให้มีลักษณะเหมือนกับมนุษย์ทั่วไป ด้วยเกรงว่าจะเกิดความผิดเพี้ยนในทางพุทธรูปลักษณะ อาจจะเป็นการลบหลู่ดูแคลนต่อพระพุทธรูปศาสนาโดยไม่เจตนา เพราะในยุคสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชไม่มีหลักฐานที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าว่าพระพุทธรูปองค์ที่มีพุทธรูปลักษณะที่แท้จริงเช่นไร ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในสมัยของพระองค์พอจะให้เห็นเป็นหลักฐานทางโบราณวัตถุได้เลย

เมื่อกาลเวลาล่วงมาถึงพุทธศตวรรษที่ 4-5 ครั้นสิ้นรัชกาลของพระเจ้าอโศกมหาราช อำนาจแห่งราชวงศ์ไมริยะก็เสื่อมลง จึงเป็นโอกาสให้ราชวงศ์สูงกะขึ้นเถลิงอำนาจ กษัตริย์ราชวงศ์นี้ ถึงแม้ว่าจะไม่นับถือพระพุทธรูปก็ตาม แต่ก็ได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรูปศาสนาเป็นอย่างดี มีการสร้างปูชนียสถานขึ้นมากมาย จากพุทธศตวรรษที่ 4 จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ 8 อินเดียเหนือก็ประสบความยุ่งยากหลายประการ ถึงกับอาณาจักรสูงคะล่มสลายลง อันเป็นเหตุให้อาณาจักรของกรีกส่วนหนึ่งทางตะวันตกเฉียงเหนือ คือ คันธาระ ซึ่งแรกตั้งขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชเข้ามารุกรานประเทศอินเดียในปี พ.ศ. 217 เริ่มมีความเข้มแข็งขึ้นมาแทน (เขียน ยิ้มศิริ, 2512, หน้า 2)

ในปี พ.ศ. 360 ได้มีพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้ามิลินท์ เป็นกษัตริย์อินเดียเชื้อชาติกรีกในราชวงศ์ที่สืบมาจากแม่ทัพกรีกที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ทิ้งไว้ ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองสาครละ พระองค์ได้ทำสงครามแผ่อำนาจเขตเข้าไปใน มัชฌิมประเทศจนถึงแคว้นมคธ ชะรอยจะได้ไปทราบวิธีการปกครองของ พระเจ้าอโศกมหาราช และได้สมาคมคุ้นเคยกับผู้รอบรู้พระพุทธรูปศาสนา คือ พระนาคเสน เป็นต้น ก็ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาเป็นเหตุให้ในภายหลังพระองค์ได้ทรงเปลี่ยนพระทัยมานับถือพระพุทธรูปศาสนา และประกาศแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างมากในแคว้นคันธาระ (ศ.หลวงบริบาลบุรุษิภณต์, 2514, หน้า 4)

เมื่อกล่าวถึงชนชาติกรีกเชื่อกันว่าในยุคนั้นมีมีความเจริญในศิลปะถึงขีดสูงสุด และมีความนิยมในการสร้างรูปเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นเครื่องสักการบูชา เมื่อกษัตริย์เชื้อสายกรีกที่ปกครองแคว้นคันธาระหันมานับถือพระพุทธรูปศาสนา จึงสร้างพระพุทธรูปขึ้นแทนองค์พระพุทธรูปเจ้าเพื่อสักการบูชา ตามแบบที่เคยสร้างรูปเทพเจ้าบูชาตามลัทธิเดิมของตน เมืองคันธาระจึงเป็นแหล่งแรกที่สร้างพระพุทธรูปโดยฝีมือของศิลปินกรีก หรือที่รู้จักกันว่า “ศิลปินกรีกแบบคันธาระ” เชื่อกันว่าเป็นศิลปะแบบแรกที่กล้าสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นรูปมนุษย์

แต่นักปราชญ์บางท่านได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปรุ่นแรก ๆ นั้น เกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ซึ่งเป็นชนชาติเย่จื่อ (Yueh-chi) หรือชิลีเยน ที่อพยพมาจากภาคกลางของทวีปเอเชียได้ครอบครองดินแดนแถบนี้ พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศานามหายานเป็นอย่างมาก เมื่อคราวที่พระองค์สับสนในคำสอนไม่สามารถจะตัดสินใจได้ พระองค์ได้ทรงปรึกษากับพระเถระในนิกายสรวาสติวาทินรูปหนึ่งชื่อ “พระปาริศวะ” เวลานั้นนิกายนี้มีบทบาทมาก และพระเจ้ากนิษกะก็ทรงสนับสนุนนิกายนี้มีหลักฐานว่า ได้พบจารึกที่พบในสมัยของพระองค์มีข้อความว่า “ขอต้อนรับคณะสงฆ์ นิกายสรวาสติวาทิน” หลักฐานทางโบราณคดีชิ้นนี้ปรากฏชัด จึงไม่มีใครจะค้านว่าพระองค์ไม่สนับสนุนนิกายนี้ สำหรับสกุลศิลปะคันธาระส่วนใหญ่มีอยู่ในแคว้นคันธาระเท่านั้น โดยมีความเจริญถึงขีดสูงสุดในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะซึ่งครองราชย์สมบัติอยู่ใน ระหว่าง พ.ศ. 627 (จิตร บัวบุศย์, 2503, หน้า 21)

อย่างไรก็ตาม มูลเหตุการณเกิดของพระพุทธรูปยังเป็นเรื่องที่โต้แย้งหาข้อยุติกันอยู่ แต่ในเรื่องนี้มีประเด็นที่น่าสนใจควรนำมาพิจารณาอยู่ 3 ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1. ความเชื่อที่ว่า พระพุทธรูปเกิดมาในสมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ความเชื่อเช่นนี้มีปรากฏในหนังสือเรื่องเกี่ยวกับตำนานพระแก่นจันทร์ ได้กล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ปกครองเมืองสาวัตถีได้สั่งให้นายช่างที่มีฝีมือดีจำหลักพระพุทธรูปขึ้นมาด้วยไม้แก่นจันทร์แดง เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลาหนึ่งพรรษา เรื่องนี้เป็นเรื่องตำนานในอินเดียมีมาแต่โบราณ (พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ) , 2541, หน้า 153)

2. ประเด็นที่เชื่อว่า เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้ามิลินท์ ทรงเป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีกปกครองอินเดียในแคว้นคันธาระ นับเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป พุทธลักษณะของพระพุทธรูปจะมีดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูป จนบางครั้งปรากฏทำเป็นพระมัสสุบนพระโอษฐ์ พระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา เพื่อให้แตกต่างจากรูปพระสาวก พระเศียรทำเป็นลักษณะมุ่นเกล้าตั้งเช่นพระเศียรของพระมหากษัตริย์ในยุคนั้น ฝ่าเท้าสาวพัสดุ์ทำเป็นรอยกลีบเช่น

3. อีกประเด็นหนึ่งเชื่อว่า เกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช กษัตริย์ผู้ปกครองอินเดียภาคเหนือ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองปุรุชปุระ หรือเปชวาร์ พระองค์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ทรงเลื่อมใสพุทธศาสนาเถรวาท หินมีแบบเถรวาทตั้งที่ พระเจ้าอโศกทรงนับถือ (ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2528, หน้า 28)

ถึงแม้ว่าการสร้างพระพุทธรูปจะไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่า เคยมีการสร้างพระพุทธรูปในสมัยพุทธกาลมาก่อนแล้วก็ตาม แต่พุทธศาสนิกชนทุกยุค ทุกสมัย ต่างก็มีจุดประสงค์ในการสร้างพระพุทธรูปเช่นเดียวกัน คือ เพื่อบูชาคุณของพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นพุทธานุสสติที่พระองค์มีพระคุณ 3 ประการ คือ ปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาคุณ ต่อสรรพสัตว์ และเพื่อเป็นเครื่องเตือนสติให้รำลึกนึกถึงพระคุณของพระองค์ที่ทรงมีพระเมตตาสั่งสอนให้มนุษย์ผู้มีปัญญาได้เห็นทุกข์ เห็นเหตุแห่งทุกข์ และหนทางที่ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์นั้น จนบรรลุพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของของพระพุทธศาสนาในท้ายที่สุด

2. ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปในอาณาจักรไทย

เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-18 อาณาจักรทวารวดีก็ถือกำเนิดเป็นอาณาจักรใหญ่ พระพุทธศาสนาในอาณาจักรนี้ส่วนมากเป็นเถรวาท ซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับทางอินเดียทางฝ่ายใต้ พุทธศิลป์ในยุคนี้มีมายมาย ตั้งแต่วัตถุชิ้นใหญ่ลงมาถึงวัตถุชิ้นเล็ก ๆ เช่น พระพิมพ์ ซึ่งบริเวณเมืองอู่ทองเก่า นครปฐม นครชัยศรี ราชบุรี เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิได้ค้นพบพระพุทธรูป เสมาธรรมจักร จำนวนหนึ่ง พระพุทธรูปในยุคนี้ โดยมากสร้างด้วยศิลา ดินเผา และโลหะ จะทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดีย ครั้งราชวงศ์คุปตะเป็นส่วนมาก แต่พุทธศิลป์ที่พบที่จังหวัดนครปฐม และจังหวัดอื่น ๆ อันเป็นอาณาเขตของอาณาจักรทวารวดีเดิมนั้นไม่มีแต่เฉพาะพระพุทธรูปที่ทำตามแบบอย่างฝีมือช่างอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเท่านั้นยังมีพุทธศิลป์อื่น ๆ เช่น สิ่งของที่ทำเป็นอุทเทสิกเจดีย์ ตามคติครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนมีพระพุทธรูป ได้แก่ เสาธรรมจักรกับกวางหมอบ แทนหินอันเป็นอาสนบูชา รอยพระพุทธรูปและสลูป เป็นต้น (ศ.จ. หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) , 2514, หน้า 10)

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-18 ได้มีอาณาจักรหนึ่งมีอำนาจรุ่งเรืองเกิดขึ้นทางใต้บางคราวได้ปกครองเกาะสุมาตรา แหลมมลายู และดินแดนบางส่วนของภาคใต้ของประเทศไทย ชื่อว่า “อาณาจักรศรีวิชัย” ศิลปะศรีวิชัยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะ และ ปาละ-เสนะตามลำดับ ส่วนมากสร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิมหายานทั้งสิ้น พระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อย แต่กลับมีพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมาก เพราะคติมหายานนับถือพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญ มักได้พบทางภาคใต้ มีจังหวัดสุราษฎร์ธานี จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดสงขลา เป็นต้น ทางเหนือเคยได้พบบ้างในจังหวัดมหาสารคาม แต่เป็นของขนาดเล็ก ซึ่งบางทีเป็นเพราะมีผู้นำพกวาเอาไปไว้ในภายหลัง ก็เป็นไปได้

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา อาณาจักรขอมซึ่งเรืองอำนาจปกครองอยู่ใน แคว้นสุวรรณภูมิ ตั้งราชธานีอยู่ที่ “ลพบุรี” ในพุทธศตวรรษที่ 16-19 ได้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ลัทธินิกายมหายาน และหินยาน ศิลปะของขอมในภายหลังมีทั้งศิลปะในศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา มหายาน เพราะเหตุว่า ยุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือศาสนาพราหมณ์ก็มีการสร้างศิลปกรรมในศาสนาพราหมณ์ ยุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือพุทธศาสนา มหายานก็มีการสร้างศิลปกรรมทางพุทธศาสนาเป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดยุคสมัย พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรีนี้ มีทั้งพระศิลา พระหล่อ และพระพิมพ์ ที่สำคัญได้เกิดมีพระทรงราชาภรณ์ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “พระทรงเครื่อง” ขึ้นในสมัยนี้ด้วย เพราะเหตุที่นับถือลัทธิมหายานเป็นส่วนมาก ซึ่งมีคติความเชื่อว่า มีพระอาทิตย์พุทธเจ้าประจำโลกพระองค์หนึ่งต่างหาก จึงทำรูปพระอาทิตย์พุทธเจ้าเป็นพระทรงเครื่องให้ติดกับพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ พุทธลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรีดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับขอมมาผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบใหม่ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยลพบุรี ดูชอบทำพระนั่งสมาธิมีนาคปรกหรือที่เรียกว่า “พระนาคปรก” พระพุทธรูปในสมัยนี้มีน้อย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะทวารวดี อย่างชัดเจน คือ มักห่มคลุม และแสดงปางทรงสั่งสอน หรือประทานอภัยยกทั้งสองพระหัตถ์ (ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2510, หน้า 18)

ในยุคต่อมาเป็นยุคสมัยเชียงแสนซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-21 พระพุทธรูป สมัยเชียงแสนนี้ถือว่า เป็นฝีมือของช่างไทย ซึ่งได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศนี้ตั้งแต่โบราณ มีพบทั่วไปในมณฑล

พายัพ แต่ที่พบในเมืองเชียงแสนเก่า เป็นชนิดฝีมือช่างดีงามกว่าที่พบในจังหวัดอื่น ๆ ทางโบราณคดีจึงใช้คำนี้ เป็นชื่อของพระพุทธรูปสมัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นแรก ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์ปาละ ซึ่งเจริญในอินเดียระหว่าง พ.ศ. 1273-1740 ส่วนรุ่นหลัง เป็นของไทยชาวล้านนา และล้านช้าง ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีลักษณะต่างไปจากเชียงแสนรุ่นแรกมาก พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนี้ มีพระนั่งเป็นส่วนมาก พระยืนมีน้อย และสร้างด้วยโลหะเป็นพื้น ส่วนมากนิยมหล่อด้วยสำริด เป็นโลหะผสม สัดส่วนหลักที่ผสม ได้แก่ ทองคำ ทองแดง และทองเหลือง (สันติ เล็กสุขุม, 2534, หน้า 35)

ต่อมาถึงยุคสมัยของกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี หรือสมัยราชวงศ์พระร่วงครองสุโขทัย ได้รับเอาลัทธิพระพุทธศาสนาอย่างล้นเกล้าเข้ามาประเพณีปฏิบัติ เพราะเวลานั้นพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปกำลังเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระสงฆ์ลังกาในครั้งนั้นทรงพระธรรมวินัยรอบรู้ พุทธวจนะวิเศษกว่าพระสงฆ์ประเทศอื่น ๆ เป็นต้นเหตุให้พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า เขมร พากันไปศึกษาในลังกาทวีปเป็นจำนวนมาก เมื่อกลับมาก็ได้ชักชวนพระสงฆ์ลังกามาอยู่ในประเทศด้วยชั้นแรกมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในภายหลังขึ้นไปตั้งสำนักอยู่ในกรุงสุโขทัย และต่อไปจนถึงเชียงใหม่ เหตุนี้ จึงได้รับแบบอย่างพุทธศิลป์อย่างเจดีย์ลังกา รวมทั้งการสร้างพระพุทธรูปมาด้วย พระพุทธรูปแบบลังกาจะแปลกกว่าพระพุทธรูปในประเทศอื่น คือ จะทำพุทธรูปมีพระรัศมียาวเป็นเปลวเพลิง

หลังจากอาณาจักรสุโขทัยอ่อนแอจากอิทธิพลที่เคยมี ก็มาถึงยุคของอาณาจักร กรุงศรีอยุธยา ได้รุ่งเรืองขึ้นมาแทน พระพุทธรูปสมัยอยุธยา นั้น ต่างได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาที่แพร่หลายมาสู่ศิลปะอยุธยาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นเหตุให้พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในกรุงศรีอยุธยา ของช่วงเวลานั้น มีพุทธลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปแบบล้านนา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีพระราชนิยมศิลปะขอม ประกอบกับพระราชกรณียกิจ เช่น พระราชพิธีสิบศักราช หรือพระราชพิธีอินทราภิเษก ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์แห่งเทวราช พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในรัชกาลของพระองค์จึงมักเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างจักรพรรดิราช อาจแฝงแนวคิดด้านการสร้างพระพุทธรูปแทนองค์พระมหากษัตริย์ ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระพุทธรูปฉลองพระองค์” ดังเช่น พระพุทธรูปปั้นทรงเครื่องที่ยังเหลือร่องรอยอยู่หลายองค์ที่วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อันเป็นวัดที่พระองค์สร้างขึ้น

ส่วนพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ก็ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปทรงเครื่อง สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น การสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” และ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้เป็นพระพุทธรูปยืน พระหัตถ์ทั้งสองแสดงปางห้ามสมุทร ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ได้ทรง สอบสวนลักษณะพระพุทธรูป และทรงคิดแบบอย่างพระพุทธรูปขึ้นใหม่ ให้มีลักษณะคล้ายมนุษย์สามัญ ยิ่งขึ้น มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพุทธลักษณะของพระพุทธรูปครั้งสำคัญเป็นพระพุทธรูปแบบใหม่ตามพ ระราชนิยม มีพุทธลักษณะใกล้เคียงธรรมชาติมาก เช่น จีวรเป็นริ้วรอยยับย่นอย่างธรรมชาติต่างจากพระพุท ธรูปในอดีตที่ทำจีวรบางเรียบพระวรกาย แต่พระพุทธรูปแบบนี้กลับไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2497 คณะรัฐบาลสมัยนั้น ซึ่งมี ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูล สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี มีความประสงค์จะจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษขึ้น โดยให้เป็นงานยิ่งใหญ่ และมโหฬาร คณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ได้มีความปรารถนาจะสร้างปูชนียสถานเพื่อ เป็นอนุสรณ์ในทางพระพุทธศาสนา จึงได้มีการดำเนินการสร้างพุทธมณฑล ซึ่งมีอาณาบริเวณถึง 2,500 ไร่ และได้สร้างพระพุทธรูปปางลีลาขนาดใหญ่เพื่อเป็นพระประธานประดิษฐานท่ามกลางพุทธมณฑลนั้น

จากที่ได้กล่าวมาอาจจะสรุปได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปนั้นมีได้มุ่งหมายแสดงคุณลักษณะของ พระพุทธเจ้าแต่เพียงส่วนเดียว แต่จะต้องทำให้งาม ต้องตา ต้องใจคนทั้งหลายด้วย ให้ผู้ที่พบเห็นแล้ว เกิดความเลื่อมใสได้รำลึกนึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา เพื่อน้อมใจให้ประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอน ของพระพุทธองค์ โดยมีได้คำนึงที่จะทำให้เหมือนพระพุทธรูปโดยแท้ มุ่งแต่จะทำให้ผู้พบเห็นเกิดความ เลื่อมใส เพราะเหตุนี้พระพุทธรูปจึงเป็นศูนย์รวมของความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าโดยทั่วไป นอกจากจะเป็นพุทธานุสสติแล้ว ช่างผู้สร้างยังได้แสดงคุณค่าความงามในทุกสัดส่วน ตั้งแต่ปลายพระบาท จรดปลายพระรัศมี และสะท้อนสื่อลักษณะของความร่มเย็น เป็นสุขของสังคมไทยออกมาได้เด่นชัดยิ่ง

3. คัมภีร์มหาปุริสลักษณะ

การสร้างพระพุทธรูปได้มีขึ้นประมาณ พ.ศ. 365 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ ปรินิพพานล่วงแล้วหลายร้อยปี รูปพรรณสัณฐานของพระพุทธรูปจะเป็นเช่นไรก็ไม่มีผู้ใดเคยพบเห็นมีแต่ เพียงคำบอกเล่ากล่าวสืบมาว่าเป็นเช่นนั้น ๆ เช่นว่า มีลักษณะอย่างมหาบุรุษในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ ของพราหมณ์ ซึ่งแต่งไว้แต่ก่อนสมัยพุทธกาล ช่างผู้สร้างพระพุทธรูปในยุคแรกได้อาศัยคำบอกเล่าเช่นนี้ กับอาศัยความรู้เรื่องพุทธประวัติเช่นว่า พระพุทธเจ้าเป็นกษัตริย์ชาวมัชฌิมประเทศ พระองค์เสด็จออก ทรงผนวชเป็นสมณะ เป็นต้น อย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่งอาศัยแบบอย่างอันมีปรากฏอยู่ในจารีต ประเพณีของชาวมัชฌิมประเทศดังเช่น กิริยาที่นั่งขัดสมาธิ และครองผ้ากาสาวพัตร์ก็เหมือน เช่น พระ ภิคุ ซึ่งยังมีปรากฏอยู่ในสมัยนั้น เป็นต้น (สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, 2545, หน้า 72)

เหตุที่นั้น พระพุทธรูปในยุคแรกจึงมีลักษณะคล้ายกับเทพเจ้ากรีก มีคติความงามตามแบบกรีก อย่างเห็นได้ชัดเป็นต้นว่า พระพักตร์พระพุทธรูปทำแบบหน้าเทวรูปกรีก ส่วนสัตรี พระวรกายตลอดจน ริ้วจีวรก็ปรากฏริ้วรอยตามแบบอย่างภาพสลักของกรีก สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นตามบัญชาของพระมหากษัตริย์ เพราะมีฝีมือ และความคิดอย่างดีเยี่ยมจะเห็นได้จากการคิดแบบพระพุทธรูปให้งาม และน่า เลื่อมใส และให้คนที่ได้พบเห็นรู้ว่าเป็นพระพุทธเจ้า โดยช่างจะต้องอาศัยความชำนาญและศาสตร์หลาย

แขนง เหตุนี้ จึงได้กำหนดหลักการเป็นกฎเกณฑ์ในการสร้างพระพุทธรูปว่า จะต้องมียุทธลักษณะและคุณค่า 10 ประการ ดังนี้

1. ยุทธลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่เป็นธรรมกายของพระพุทธรูปซึ่งประกอบด้วย พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ
2. สังฆลักษณะ คือ ลักษณะของพระสงฆ์ในภิกษุต่าง ๆ และในท้องถิ่นต่าง ๆ
3. กษัตริย์ลักษณะ คือ ลักษณะของผู้เป็นประมุข หรือเป็นผู้นำที่ต้องมีความองอาจสง่าและผ่าเผย
4. นวเพศลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่มีเพศ ทั้งเพศหญิง และเพศชาย เพื่อเป็นการตัดกิเลสแก่ผู้ที่มาพบเห็น หรือมาเคารพบูชา
5. เหนือเวไนยสัตว์ลักษณะ คือ ลักษณะของผู้พ้นแล้วจากกิเลสตัณหา และเป็นผู้อยู่เหนือเหล่าเวไนยสัตว์ ไม่มีทุกข์กังวล สงบนิ่ง ไม่ตกแต่งด้วยอสังการใด ๆ ที่เรื้อนร่าง
6. ชาตลักษณะ คือ เป็นลักษณะที่มีประจำชาติของผู้ที่จะสร้าง และกราบไหว้จะต้องแสดงอุทิศคติทางความงามของชาตินั้น ๆ อย่างเด่นชัด
7. ศิลปะลักษณะ คือ ลักษณะที่ต้องทำให้งดงามต้องจิตใจคน เป็นการประสานสัมพันธ์ของรูปร่าง ทรวดทรง สัดส่วน เส้น สี ผิว และการตกแต่งให้มีความพอดีกับธรรมเนียม พระพุทธรูปจะต้องสร้างด้วยสุนทรียรส
8. อัญญลักษณะ คือ ลักษณะแห่งอัญมณี โดยพระพุทธรูปไม่ว่าจะสร้างขึ้นมาจากดิน หิน ทราย ไม้ โลหะ อย่างอย่างหนึ่งก็ตาม จะต้องทำการขัดตกแต่งเคลือบผิวให้แลดูมีคุณค่าน่าหวงแหน นำมาบำรุงรักษา
9. ปรัชญาลักษณะ คือ ลักษณะของความประสงค์ที่ต้องการให้ผู้ที่พบเห็นนั้นมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ปกติโดยทั่วไปจะสร้างออกมาในลักษณะแสดงอิริยาบถ หรือปาง เช่น ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางเทศนา เป็นต้น
10. มหาบุรุษลักษณะ คือ ลักษณะของผู้ยิ่งใหญ่ตามคติความเชื่อของชนชาติเอเชีย เช่น มีหูยาว มีขมขนระหว่างคิ้ว มีเอว ฝ่าเท้าเต็ม เป็นต้น (อภิรักษ์ นาคคง, 2538, หน้า 57)

นอกจากพุทธลักษณะ และคุณค่า 10 ประการแล้วช่างในสมัยโบราณ โดยเฉพาะช่างสมัยคันธาระได้สร้างพระพุทธรูปอนุโลมตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะหลายประการ เป็นต้นว่า “อุณณา โลมาภมุกนตเร ซาดา” ทำพระอุณาโลมไว้ที่ระหว่างพระขนงประการหนึ่ง บางทีจะเอาความในบท “อุณหิสสิโส” อันแปลว่า พระเศียรเหมือนทรงอุณหิส มาติดอนุโลมทำให้พระเศียรพระพุทธรูปมีพระเกตุมาลา เป็นต้น ดังนั้น ตำรามหาปุริสลักษณะ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ตัดสินการสร้างรูปแบบเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ที่สุดเหมาะสมกับพระพุทธรูป ที่ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศในโลกและเป็นที่ยอมรับของเหล่าพุทธศาสนิกชน เพื่อเคารพกราบไหว้บูชาและเพื่อเป็นพุทธานุสสติ

4. หลักทฤษฎีการสร้างพระพุทธรูป

ช่างชาวอินเดียมีความรู้เกี่ยวกับการสร้างงานประติมากรรมมาก่อน แต่ในยุคแรกตาม คตินิยมของพระพุทธรศาสนาไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปเพื่อบูชาตามเหตุผลดังกล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น ต่อมาช่างชาวกรีก ได้นำเอาวัฒนธรรม และวิธีการสร้างของทางตะวันตกมาประยุกต์ใช้สร้างพระพุทธรูปเหมือนเช่นที่ตนเคยสร้างเทพเจ้า ด้วยเหตุนี้ ทั้งพระพุทธรูป และรูปเคารพต่างๆ ในศิลปะคันธาระ จึงมีลักษณะหน้าตาเป็นแบบฝรั่งทั้งสิ้น โดยช่างชาวกรีก-โรมัน ได้ใช้คุณลักษณะ 3 ประการ ยึดเป็นเกณฑ์ในการสร้างพระพุทธรูป คือ

1. เนื่องจากเป็นช่างชาวกรีก-โรมัน ดังนั้น จึงได้ใช้สุนทรียภาพตามแบบฝรั่ง เป็นต้นว่า พระพักตร์ของพระพุทธรูปก็ให้งามแบบฝรั่งดังเช่น เทวรูปอพอลโลของกรีก
2. การสร้างกระทำตามแนวคิดในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ
3. เกิดจากความชาญฉลาดของช่างที่ว่า จะทำอย่างไรจึงจะให้ผู้เห็นประติมากรรมแบบนี้แล้วทราบได้ทันทีว่า รูปปั้นดังกล่าวเป็นรูปปั้นของพระพุทธรองค์ (ศ.ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2528, หน้า 29-30)

แต่ลักษณะที่ปรากฏออกมานั้น ไม่เป็นที่นิยมของชาวอินเดียทั่วไป ด้วยเหตุที่ชาวอินเดียยุคนั้นไม่คุ้นเคยในรูปลักษณะที่เป็นของต่างชาติ ข้อเสนอพื้นฐานประการหนึ่งก็อาจจะเป็นการสร้างรูปเคารพเป็นของใหม่ คนอินเดียในยุคแรกๆ จึงไม่กล้าพอที่จะตกแต่งเพิ่มเติมอะไรมากนัก ซึ่งต่อมา ช่างชาวอินเดียจึงได้เขียนตำราเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใช้เอง โดยยึดเป็นหลักเกณฑ์ทฤษฎีควบคุมการสร้างพระพุทธรูปให้มีพระพุทธรลักษณะที่เรียกว่า “ศิลปศาสตร์” มีดังนี้

1. หลักเกณฑ์ “มุทรา” (Mudras) หรือ “ทพิยกิริยา” ที่แสดงปางต่างๆ ของพระพุทธรูป และรูปเคารพของฮินดู เป็นหลักเกณฑ์ว่าด้วยการจัดทำทางของพระกร พระพักตร์ และพระบาท
2. หลักเกณฑ์ “ภังคะ” (Bhanga) เป็นหลักเกณฑ์การแสดงอิริยาบถของพระพุทธรูป และเทวรูป โดยการบิดเอี้ยวพระเศียร พระวรกาย และส่วนล่างของพระวรกาย เพื่อช่วยแสดงความหมายของปางต่างๆ ให้เด่นชัดยิ่งขึ้น
3. หลักเกณฑ์ “คฺุณะ”(Khuna) หรือ “คุณลักษณะ” เป็นหลักเกณฑ์ที่ศิลปะศาสตร์วางไว้ในการสร้างพระพุทธรูป และเทวรูปที่จะต้องสร้างขึ้นให้เหมาะสม เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิก็ต้องให้มีคุณลักษณะดูแล้ว ให้เกิดความรู้สึกจิตสงบแห่งทางญาณจริง ๆ (จิตร บัวบุศย์, 2503, หน้า ก-ง)

นอกจากคัมภีร์ตำรา “ศิลปศาสตร์” แล้ว ในสมัยคุปตะยังได้มีการแต่งคัมภีร์ตำรา “มานะสาร ศิลปศาสตร์” หรือ “ตำราศิลปะ” ที่สกุลศิลปินต่างๆ นับถือกันทุกสมัยตลอดจนกระทั่งปัจจุบันนี้ และเข้าใจกันว่า สมัยนั้นใช้เป็นตำราสอนกันในมหาวิทยาลัยนาลันทาด้วย จะเห็นได้ว่าการที่มีช่างใช้หลักเกณฑ์ หรือทฤษฎีที่ใช้ควบคุมการออกแบบสร้างพระพุทธรูป ต่างก็มีจุดประสงค์เพื่อให้มีพระพุทธรูปมีพุทธรลักษณะที่เหมาะสมตามมหาปุริสลักษณะเป็นที่ตั้งของความเคารพเลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่ยอมรับของพุทธศาสนิกชนตามสถานที่ที่พระพุทธรศาสนาประดิษฐานอยู่ในแต่ละท้องถิ่น

5. ลักษณะของปางพระพุทธรูป

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ นั้น ความจริงก็คือพระพุทธรูปที่คิดสร้างขึ้นตามประวัติของพระพุทธเจ้า เกิดจากความต้องการถ่ายทอดพุทธอิริยาบถของพระพุทธเจ้าในระยะเวลาต่าง ๆ ในพุทธประวัติ เริ่มแรกจากช่วงเวลาที่สำคัญ 4 ช่วง คือ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน แล้วจึงมีการสร้างปางอื่น ๆ ตามมา พระพุทธรูปแต่ละปางนั้นก็ล้วนเป็นพระพุทธรูปเจดีย์ตอนหนึ่ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นปรากฏในสมัยหนึ่ง ๆ ซึ่งพอจะประมวลเข้าในพุทธจริยา 3 ประการ คือ อุตตัจฉจริยา ญาตัจฉจริยา และโลกัจฉจริยา

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ที่สร้างกันมาตั้งแต่โบราณกาลเท่าที่ค้นพบนั้นมีดังนี้ สมัยคันธาระ มีปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางปฐมเทศนา ปางอุ้มบาตร ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางยมกปาฏิหาริย์ ปางปรินิพพาน ปางลีลา (เสด็จลงจากดาวดึงส์) สมัยอินเดีย มี ปางตรัสรู้ ปางเทศนา ปางยมกปาฏิหาริย์ ปางทรมานพญาวานร ปางปรินิพพาน ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางทรมานช้างนาฬาคีรี สมัยลังกา มี ปางสมาธิ ปางปรินิพพาน ปางรำพึง ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย สมัยทวารวดี มี ปางปฐมเทศนา ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางยมกปาฏิหาริย์ ปางนาคปรก ปางไสยาสน์ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ สมัยศรีวิชัย มี ปางมารวิชัย ปางลีลา ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางโปรดสัตว์ ปางประทานอภัย ปางนาคปรก ปางเทศนา ปางยมกปาฏิหาริย์ สมัยลพบุรี มี ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ ปางนาคปรก ปางมารวิชัย ปางสมาธิ สมัยเชียงแสน มี ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางอุ้มบาตร ปางประดิษฐานรอยพระบาท ปางไสยาสน์ ปางนั่งห้อยพระบาท ปางลีลา ปางเปิดโลก ปางประทับยืน ปางถวายเนตร สมัยสุโขทัย มี ปางไสยาสน์ ปางลีลา ปางประทานอภัย ปางมารวิชัย ปางถวายเนตร ปางสมาธิ ปางประทานพร ปางประทับยืน สมัยอยุธยา มี ปางไสยาสน์ ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางลีลา ปางประทับยืน ปางประทานอภัย ปางป่าเลไลยก์ และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มี ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางประทานอภัย ปางไสยาสน์ ปางขอฝน (สมพร ไชยภูมิธรรม, 2543, หน้า 7, 31-32)

ถึงแม้ว่าการสร้างพระพุทธรูปแต่ละยุคแต่ละสมัยจะมีลักษณะรูปแบบการสร้างที่แตกต่างกันออกไป แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นที่สำคัญ แต่ที่สำคัญก็คือว่า พระพุทธรูปถือว่าเป็นศูนย์รวมของความศรัทธาและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน เพราะพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่เปรียบเสมือนกับตัวแทนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เป็นสิ่งคอยเตือนสติให้พุทธศาสนิกชนดำเนินตามทางที่พระพุทธองค์ทรงวางเอาไว้ มิใช่เพียงแต่เคารพสักการบูชา ยึดติดอยู่แต่ในพระพุทธรูปโดยไม่มีการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์ เพราะการเคารพสักการบูชากราบไหว้พระพุทธรูปเป็นเพียงการสร้างกำลังใจเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางใจเท่านั้น แต่สิ่งที่ถือว่าเป็นการเคารพสักการบูชาพระองค์อย่างแท้จริง คือ การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์ เพื่อประโยชน์และความสุข ความสงบ สันติสุขย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามในที่สุด

6. บทสรุป

แม้ว่ายุคสมัยได้แปรเปลี่ยนไป พระพุทธรูปก็ยังคงเป็นสิ่งที่เกี่ยวร้อยจิตใจของพุทธศาสนิกชนอยู่ เช่นเดิมเป็นเสมือนสัญลักษณ์แทนองค์พระศาสดาเพื่อใช้เป็นสื่อรำลึกนึกพระพุทธรองค์ ทำให้ผู้ที่ยึดมั่น นำไปเป็นเหตุในการสร้างกำลังใจ ความเชื่อมั่น ในการดำรงชีวิตท่ามกลางความยุ่งยากสับสนและไม่มั่นคง ในสังคมปัจจุบัน ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปจึงมีจุดมุ่งหมายที่แท้จริงเพื่อเป็นการระลึกถึงแสดงความเคารพบูชาต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นอุทเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่สร้างขึ้นอุทิศถวายแด่พระบรมศาสดา ในโลกยุคปัจจุบันพระพุทธรูปยังคงเป็นสิ่งที่คุณค่า และเป็นที่ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนไม่ผิดแผกไปจากเมื่อกาลก่อน ถึงแม้ว่าจะมีวิวัฒนาการมากมายที่เกิดขึ้นกับพระพุทธรูปในตลอดยุคสมัยที่ผ่านมาก็ตาม ไม่ว่าจะความหมายจะแปรเปลี่ยนไปจากเดิมมากน้อยเพียงใด สิ่งที่ยังดำรงอยู่อย่างไม่เสื่อมคลายก็คือ “พระพุทธรูป” ยังคงเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นหลักยึดเหนี่ยวความศรัทธาภายในจิตใจของมนุษย์ทั้งมวลและจะคงเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไปแม้ในอนาคตข้างหน้า

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2523). *พระปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- เขียน ยิ้มศิริ. (2512). *พุทธานุกรม*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- จิตร บัวบุศย์. (2503). *สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทยมรดกวัฒนธรรมไทย*. พระนคร: โรงพิมพ์อำพลพิทยา.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2537). *อสีติมหาสาวก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระบุญ.
- บุญมี แทนแก้ว, ผศ. (2548). *พระพุทธรูปในเอเชีย (ด้านอารยธรรม)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารีเถระ). (2505). *ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ*. ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ). (2541). *พระพุทธรูปปางต่าง ๆ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองทุนบุญนิธิหอไตร.
- มัย ตะตียะ, ผศ. (2549). *ประติมากรรมพื้นฐาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ลีปประภา.
- มานิต วัลลิโกดม. (2515). *วิวัฒนาการสร้างพระพุทธรูป*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธนาคารออมสิน.
- เศรษฐมนันต์ กาญจนกุล. (2549). *พระพุทธรูปปางต่าง ๆ*. กรุงเทพฯ: บริษัท วี.พี.พี. (1991) จำกัด.

- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ผศ.ดร. (2550). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 29. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์.*
- สันติ เล็กสุขุม. (2534). *ศิลปะเชียงใหม่ (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.*
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2549). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ 60 ปี พุทธศักราช 2549. เล่มที่ 10, 17, 33. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.*
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศ.ดร.ม.ร.ว. (2537). *ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.*
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ. (2510). *ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.*
- _____. (2528). *ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.*
- _____. (2547). *พระพุทธรูปอินเดียและความรู้ใหม่เกี่ยวกับโบราณคดีจีน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.*
- สมักร บุราราศ. (2552). *พุทธปรัชญา: มองพระพุทธศาสนาด้วยทรรศนะทางวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.*
- เสถียร โปธินันทะ. (2543). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.*
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2545). *ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทมหาชนจำกัด.*
- สมพร อยู่โพธิ์. (2514). *พระพุทธรูปปางต่าง ๆ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.*
- สมพร ไชยภูมิธรรม. (2543). *ปางพระพุทธรูป. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นธรรม.*
- สุชาติ หงษา, ดร. (2550). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.*
- หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, ศ. (2514). *พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 22. พระนคร: โรงพิมพ์เซ็นต์หลุยส์.*
- อภัย นาคคง. (2526). *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ท. วัฒนธรรมการพิมพ์.*
- Michael Edwardes. (1961). *A history of India from the earliest times to the present day.* London : Thames and Hudson.
- Van Hien. (2003). *The Seeker's Glossary of Buddhism.* 3rd ed. Taipei : The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation.